بەتەکنیککردنی زمان و داهێنان لە دەقی: (ساڵی سفر) ی سەباح ڕەنجدەردا.. د. ئازاد عەبدولواحید کەریم

داهێنانی زمانی شیعری بە دیارترین بابەتی ئەدەبی دادەنرێت، بەوەی کە پەیامەکە و دەرئەنجامی هەڵچوونی ناخی دەقنووسە و داهێنانی لە دەقە دێتە ئاراوە، هەروەها لە کاتی چۆنێتیی بەرجەستەکردنی داهێنانی شیعرییەوە، دەکرێت شاعیر یەکسەر پەیامە نوێیەکەی بگەیەنێت، لەلایەکی ترەوە داهێنان وەکو بەرهەمێکی ڕۆشنبیری و نوێگەری دادەنرێت.

قسەکردن لەبارەی داهێنانی زمان و بە تەکنیککردنی دەق لەلای (سەباح ڕەنجدەر)، قسەکردنە لەسەر پەیوەستییە ئەدەبییەکان، وەکو دڵنیاییکردنی دیوی بەرهەمێک لەگەڵ هاوشێوەکەی، یان دەکرێت پێگەیەک بۆ داهێنانی فۆرمێک لەو بابەتانە بێت کە نیشانەی بەرهەمێکی نوێیە، یان کاریگەریی دەقەکە لەسەر خوێنەر.

کە داشبەزێتە ناو گەم
تریفە لە خوێنی مرۆڤدا دەخنکێت
بەناو گۆرانییەکی دڵخۆشدا دێت
لاسکەگیایەک لە دووتوێی کتێبی
هەواڵە سەیر و سەمەرەکانی جیهان دادەنێت

داهێنانی شیعری لەلای شاعیر داهێنانێکی سەردەمییانەیە، کە ملکەچی یاسای ڕەخنەیی نوێ دەبێت، نوێگەری و ملکەچ بوونی بۆ ڕەهەندە تازەکان، مانای بڕوا بوونە بە ڕۆشنبیریی سەردەمییانە، کە لە کۆتا بەرهەمیدا شاعیرێکی ڕوشنبیری دەستەبژێر هەڵکەوتووە، کە باز بەسەر شێوازی شیعری تەقلیدیدا دەدات.

لەو ڕوانگەیەوە، داهێنانی زمانی شیعری ئەم شاعیرە بووە بە هۆی شیاندن و ناساندنی ئەرکی ڕەخنە لەگەڵیدا بە ماوەیەکی درێژتر، ئەوەش کارایی ڕەخنە و داهێنانی زمانی شیعری ڕوون دەکاتەوە، کە هەردووکیان بەیەکەوە پەیوەستن، هەر یەکێکیان ئەوی تریان تەواو دەکات.

داهێنانی زمانی شیعری لە چوارچێوەی پێناسە ڕەخنەییەکاندا:

مانای داهێنان لەلای سەباح ڕەنجدەر بەتەنها پێشکەش کردنی دەقێکی نوێ و تازە نییە، بەڵکو (دەرچوون لە یاسا ڕاگیراو و تەقلیدییەکان، بە ئامانجی خوڵقاندنی وێنەیەکی جوان، واتا بەرهەمێکی ناتەقلیدی کە پەیوەستە بە هەموو وێنەیەکی جوانەوە)، ئەوەش بە گرنگترین بنەماکانی داهێنانی شیعری دادەنرێت لە دەقەکانی ئەم شاعیرەدا، داهێنانی زمانی شیعری لەسەر بنچینەو بنەمایەکی یاسایی دیاریکراو نەهاتووەتە کایەوە، بەڵکو لەسەر بنەمای دەرەنجامی گۆڕانکاریی بەدەستهاتوودا دەبێت، کە بەسەر دەقە کۆنەکاندا دەکرێت، بەو مانایەی کە بە کردەیەکی ڕەخنەیی دروستتر لە پێشوودا تێدەپەڕێت، پاشان لەمیانەی کردەیەکی ڕەخنەیی نوێوە دەقە داهێنراوەکە هەڵدەسەنگێندرێت، بەو مانایەی کە ڕەخنەگر دەتوانێت جۆر و شێوازی داهێنانە شیعرییەکە دەستنیشان بکات.

کرداری داهێنانی زمانی شیعریی (سەباح ڕەنجدەر) زۆر ئاڵۆزە، ئەوەش پەیوەستی بە لێکۆڵینەوە هەیە لە هۆکارەکانی بنچینەیی وشیاری، یان ناوشیاریی شاعیر، ئەوەش دەکەوێتە چوارچێوەی لێکۆڵینەوەکانی زانستی دەروونناسی و فەلسەفە و ئێستێتیکاوە، دەقی داهێنراویش پەیوەستیی بە پەیوەندییەکی دیالێکتیکی هەیە بە ڕەخنەوە، لەو ڕوانگەیەوشەوە ڕەخنە دەق هەڵدەسەنگێنێت، لەو ڕوانگەیەوە شاعیر دەڵێت: (بەشێک لە بەشە کاریگەرییەکانی ئەدەب، ڕەخنەیە، ڕەخنەش لە کرۆکەکدا هەیەکە بە گەیشتن بە ئاکامی بیری پێگەیشتووی دەق و خستنەڕووی پێکهاتە زیندووەکانی بەرزی شێواز). هەندێک لە ڕەخنەگران (دەقی نوێ — بەپێی ئەو پێوەرانەی کە ڕەخنە دیاری کردوون- بە سەنگی مەحەکی داهێنانی شیعریی ڕاستەقینە و گرینگترین قۆناغەکانی دادەنێن، ئەو دەقەی کە ڕەخنە هەڵدەگرێت، جۆرە پەیوەندییەک لەگەڵ ڕەخنەدا دروست دەکات)، جگە لەوەی کە زۆرجار بابەتەکانی ڕەخنە هەمووی لە دەقێکدا کۆنابێتەوە، (چونکە شیعر نووسین پەیوەستیی بە بۆچوونی تازەو هەستی ئەدەبی و توانای گشتاندنی یاساکانی ڕەتکردنەوەی تەقلیدییەتی ستایلی نووسین هەیە).

لێکۆڵینەوە لە سازاندنی شیعر، واتا پەیوەندی بەستن بە سەرجەم بەشەکانی و هەڵسەنگاندنی (بەرهەمی شیعری بابەتێکی زاتییە کە بە پلەی یەکەم میزاج ڕۆڵی تێدا دەبینێت، بەڵام شێوازی کۆتایی، لە توانای بە بابەتی بوونی دەقەکەوەیە، بە مانایەکی کە، ئەرکی شاعیر فەراهەم کردنی شێوازێکی نوێیە، بە میزاجێکی هونەریی تایبەت)، هەر ئەوەشە کە وا دەکات شاعیر ملکەچ بێت بە پەیامەکەی، نەوەکو تەنها بە فۆرمە تایبەتییەکەی خودی تەکنیکیی دەقنووسی خۆیەوە.

(سروشتی دەربڕینیش دەگۆڕێن، هەندێ جار واقیع و ژیان جێدەهێڵم و دەچمە ناو خەون، هەندێ جاری دیکەش خەون جێدەهێڵم و دەچمە ناو

جوانییەکانی واقیع و ژیان، ئەم جەنگەڵکەکردنە بیرکردنەوەو گفتوگۆ و بینین و دەروونم ئازاد دەکەن و دەچمە ناو کۆشی نووسین) بە بەچوونی بوونگەراییەکان، داهێنانی زمانی شیعری بیرکردنەوەیە لە گەڵاڵەکردنی ستراکچەرێکی تایبەت، لەبری ئەو هەیەشە شاعیر لە زمانناس و نووسەرانی تر جیادەکرێتەوە، بەوەی شاعیر (لەمیانەی بنیادنانەوەی زمانێکی تازەوە، هەست بە زاتێکی عاقڵانە و داهێنانی شیعرییانە دەکات، چونکە لە ئاست قەناعەت پێکردنی بەچوونی کەسانی هزرمەندا دەقەکەی ملکەچ دەکات). بێگومان ڕوونیی هەر کردارێک، پەیوەندیی بە جۆری داهێنانی زمانی شیعری و سەرچاوەی پەیام و شێوازی دروستبوونییەوە هەیە (ڕێنێ وێللیک و ئۆستن وارین لەڕووی داهێنانی زمانی شیعری و کرداری نووسینەوە، هەندێک لە دەستەواژەکانی ئەستەتیکای وەکو خەیاڵ و شێوازگەرییان داهێنا).
ئەو پرەنسیپانەی کە لە شیعرەکانی شاعیردا بابەتی داهێنانی شیعرییان لەخۆگرتووە، پابەندی کۆمەڵێک سیستمی پەیڕەو کراون، ئەوەش وای کردووە کە ڕەخنەگر بەردەوام بێت لە گەڕان بەدوای یەکەمین سەرچاوەی داهێنانی زمانی شیعری و دەرەنجامەکەی، لەگەڵ ئەوەشدا، ڕەخنەی نوێ ڕاستەوخۆ پەیوەندیی بە داهێنانی شیعرییەوە هەیە، کە هیچ بەهایەک بە تێڕوانینە تەقلیدییەکانی تر دانانێت، بەوەش جۆرێک لە ڕەخنەی بنیادنەریی تایبەت سەرهەڵدەدات.

تێڕوانینێکی شیکاری بۆ داهێنانی زمان لە شیعری (ساڵی سفر):

بێگومان داهێنانی زمانی شیعری بە ئیلهام و لەهاتوویی لە دەقەکانی (سەباح ڕەنجدەر)دا بە لەهاتوویی خۆیەوە بەستراوە (هەموو دەقەکیش سەرەتا لە ناکاودا دروست دەبێت، بەآ دەستەوەردانی عەقڵە و ویستی داهێنەر، بەرهەمی هونەریش لەمیانەی سەربەخۆیی بیرەوە دێت و پەیامەکی تایبەتی بە خوێنەر دەبەخشێت) پاشان ئەو پەیامە لە چوارچێوەی ئاگاییدا پەڕین دەکرێت، لەسەر ئەو بەچوونە، نیچە بەنموونە دەڵێت: (ئیلهام لە کاتی گەشە و سەرخۆشی و بەئاگاییدا دەبەخشرێتە کەسی داهێنەر، وەکو چۆن خەیاڵەی هونەری لە کاتی سەربەخۆیی هەستەکاندا، یان لە ساتەکانی هەڵچووندا گەڵاڵە دەبن)، ڕەنجدەر دەڵێت:
(ئەگەر ڕۆژێک بە هەست، دەستی نیانی هەتاوی شوێن لەخەو بە ئاگام نەهێنێت، وادەزانم ئەو شەوە چالاکیی هەستی و خەونی تێدا نەبووە).
مۆم لە داگیرسانیدا بە ئازارە
لەگەڵ تاریکی بە ئارامە و هێرشی بۆ نابات
ڕووناکی دەیکوژێت

لەسەر لێوی پەنجەرەیەک
ڕۆژێک تووشی بەڵایەک دێت
ڕوونا کی شاری بێزراو دڵ لە تۆ هەڵدەگرم و بەرەو گوند دەبمەوە

ئەو بۆچوونەی زمانی شیعریی (سەباح ڕەنجدەر)، هەمان بیرە کە (برجسۆن) بۆی چووە (بەوەی کە کرۆکی داهێنانی زمانی شیعری لەمیانەی کاردانەوەکانەوە سەرهەڵدەدات، ئەوەی کۆتاش واتا گڕگرتنی ئاگری ویژدانە لەکاتی هەڵگیرسانی گڕی سووتێنەریی هزردا، بەشێوازێک کە لەگەلڕ بڵێسەکەیدا داهێنەر شتێک دەردەبڕێت و وا گومان دەبات کە بۆی ناکرێت بە ئاسانی دەری ببڕێت، بەڵام هەموو شتێک لەلای کەسی داهێنەر ئاسانە و دەکرێت).
دەشێت ئەو هەست و خەونەی شاعیر (بەرپرس بن لە دەرکەوتنی هەندێک بیروبۆچوون لەناو کڕۆکی داهێنانە شیعرییەکە، هزرەکانیش لە خودی شاعیرەکەدا لەدایک دەبن، ئەو بیرەی کە سەرەتا بە ڕووداوێک ناودەبرێت، پاشان گەشەدەکات) ئەوەش هەمان ئەو بۆچوونەیە کە (برجسۆن) جەختی لەسەر دەکاتەوە، پاشان ئەو تێڕوانینە دەبێت بە بەشێک لە ڕابردوو، تەنانەت یەکێک لە ڕەخنەگرەکان گاڵتەی پێدەهات کە دەیگوت (ئیلیۆت، وای دەبینێت کە شاعیر بە هەڵچوونە کەسێتییەکانی و ڕووداو کە لە ژیانیدا هەڵیدەچنێت بووە بە شاعیر، ئەوانە نابنە هۆی داهێنانی زمانی شیعری، تەنانەت هەندێک جاریش دەکرێت هەڵچوونەکانی سادە، یان ساردوسڕ بن).
شاعیری بەرهەمهێنی کۆشیعری ساڵی سفر هەڵگری بیر و تێڕوانینێکی فرەڕەهەندە، کە هەوڵدەدات لەمیانەی کێبەرکێیەکی فیکری لەگەلڕ ماددەی نووسیندا لە گۆشەنیگای گەیاندنی پەیامێکەوە گوزارشتی لێ بکات (بەو شێوەیە د□س□□□اتی ئەدەبی بۆ دەقە داه□ن□راوەکە دەگەڕێتەوە، بۆیە شاعیر لەسەر بنەمای سەربەخۆیی بوون و داهێنانی شیعرێکی دروستکراو هەوڵی پاراستنی پەیامەکەی دەدات، ئەوەش کردنەوەی دەرگای مشتومڕێکی ڕەخنەیی داهێنەرانەیە).
مردوو لە گۆڕەکانیان هاتوونە دەرێ
لە نزیک کێلیان دانیشتوون
ڕۆژی لەدایکبوون و مردنیان یاد دەکەنەوە
دنیا چەرمی چۆلەکە بوو
پێڕانەگەیشتن سەریان شانە بکەن

داهێنانی زمانی شیعری لەلای (سەباح ڕەنجدەر)، بریتییە لە کردەی شیکاریی هەموو ڕەمزێکی کۆمەڵایەتی، (کە لەوێوە سیاسەت و سروشتی ڕەفتاری کۆمەڵایەتی سەرچاوە دەگرێت، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ڕەخنەگر ناتوانێت بەو ڕاستییە بگات، کە شاعیری داهێنەر لەکۆی خەڵکانی تری جیا دەکاتەوە، چونکە شاعیر لە میانەی بەرهەمەکانییەوە لە لاشعوریی

گشتیدا دەژی.
ئەو داهێنانە، (سیگمۆند فرۆید) ناوی لێ ناوە میکانیزمی ورووژاندن کە، پاشتر (بەرهەمێکی باڵایی، زاخاوی مێشک و دڵ، یان بیانوو هێنانەوە بۆ سەرنجڕاکێشانی کەسی دووەمی پەیاموەرگر، بێت، جگە لەوەش ئەو میکانیزمەی دڵ بەرپرسە لە چارەسەرکردنی خەسڵەتەکانی وێنەیەکی قبووڵکراو، بەڵام باڵایی ئەو داهێنەرە دەگەیەنێتە ئاستی دەرخستنی بەهرەمەندی و تایبەتمەندێتیی ئێستێتیکی).

ڕەهەندەکانی داهێنانی زمانی شیعری:

ئەو ڕەهەندانەی باس لە داهێنانی زمانی شیعری و شیکاری دەکەن، بە ئەوە دەچن کە گوتاری دەق لە بەرژەوەندیی داهێنەرەکەیدا یە، دەقیش لایەنی دەروونی و کۆمەڵایەتی و هونەری لە ڕووکاریی فۆرمێکدا کۆ دەکاتەوە، بەبێ لەبەرچاو گرتنی کاتەکەی، یان ئەو بەروارەی کە تێیدا بەرهەم هێنراوە، بەو مانایەی کە دەقی ئەدەبی بریتییە لە باتێکی کراوە کە لەسەر بنەمای زەوقی ناکۆتا بەرهەم دێت، لەبەرئەوەی لەو جۆرە دەقانەدا بەردەوام گوتاری ئەدەبی خۆی نوێ دەکاتەوە، بەو وەسفەی کە سەرچاوەیەکە بەبێ ئەزموونی نوێ پەیامەکەی جێبەجآ نابێت، هەرکاتێکیش بوویەرێکی تری بەسەردا زاڵ بێت زۆربەی کاتەکان فۆرمێکی نوێی پێدە بەخشێت.
گرنگیی داهێنانی ئەدەبی لەلای شاعیر لەوەدایە، کە دوو ڕەهەند لەخۆدەگرێت:
ڕەهەندی یەکەم: لە کردەی بەرهەمهێنانی دەقدا، داهێنانەکەی ئەرکێکی ئێستێتیکی دەبینێ.
ڕەهەندی دووەم: لە هەڵبژاردنی دەقە داهێنراوەکانیدا، پشت بە مێتۆدێکی زانستی دەبەستێ
بەم بەستی شیکردنەوەی زمانەکەی.
ڕۆشنبیریی (سەباح ڕەنجدەر)یش لە سەرووی ڕۆشنبیریی ئەم سەردەمەوەیە، کە شاعیر تێیدا دەژی (ئەو ڕۆشنبیرییەش بریتییە لەو زانیاریانەی کە لە ئەقڵییەتی شاعیردا جێگیرە، تەواوکردنی هاوکێشەی ڕۆشنبیری و شاعیر بریتییە لە کاراکردنی ڕۆشنبیرییەکی دیاریکراو کە دەربڕی واقیعێکی هاوبەشە لەناو کۆمەڵگای هەردوولادا، وێڕای گرنگیدان بە بەخششە کۆمەڵایەتییەکان لە چوارچێوەی دەقدا).

سەرچاوە و پەراوێز:
(1) دیوانی سەباح ڕەنجدەر، بەرگی دووەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی تاران – تاران، 2018، ل 114.

(2) أحمد المديني، أسئلة الابداع في الادب العربي المعاصر، دار الطليعة، بيروت، ط (1)، 1985، ص32.

(3) عبدالمنعم مجاهد، نظرية الآدب ومناهج الدراسات الادبية، ج(1)، ط(1)، مكتبة الفلاح، (د.ت)، ص127.

(4) يوسف ميخائيل أسعد، سايكولوجيا ألابداع في الفن والادب و الموسيقى،دارالشؤون الثقافية العامة،بغداد،1988،ص21.

(5) حسين خمري، بنية الخطاب النقدي، ط(1)، بغداد، 1991، ص27.

(6) سەباح ڕەنجدەر، ئەزموون وەک ئاخاوتنێک لەناو ژیان، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ل 86.

(7) مصطفى سويف،ألاسس النفسية للابداع الفني في الشعر خاصة، دار المعارف،مصر،(د.ت)،ص 193- 194.

(8) جان ماري جويو،مسائل فلسفة الفن المعاصر،ت:سامي الدروبي،المؤسسة العربية للدراسات

والنشر،بيروت،1973،ص19.

(9) م.فرايتشتكو، ذات الكاتب الابداعية،ت: نوفل نيوف،عاطف ابوحمزة،منشورات وزارة الثقافة،دمشق،1988،ص 385.

(10) دیوانی سەباح ڕەنجدەر، بەرگی دووەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی تاران – تاران، 2018، ل 76.

(11) سەباح ڕەنجدەر، ئەزموون وەک ئاخاوتنێک لەناو ژیان، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ل 18.

(12) دیوانی سەباح ڕەنجدەر، بەرگی دووەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی تاران – تاران، 2018، ل 122.

(13) د.علي عبدالمعطي محمد، مشكلة ألابداع الفني – رؤية جديدة-، دار الجامعات المصرية، (د.ط)، ص52.

(14) د.رمضان بطاويسى محمد، علم الجمال لدى مدرسة فرانكفورت 1931-1969، أدورنو انموذجا،المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر، ط(1)، بيروت، 1998، ص 114.

(15) د.رمضان بطاويسى محمد، علم الجمال لدى مدرسة فرانكفورت 1931-1969، أدورنو انموذجا،المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر، ط(1)، بيروت، 1998، ص 114.

(16) دیوانی سەباح ڕەنجدەر، بەرگی دووەم، چاپی یەکەم، ل 119.

(17)د. خيري ابو منصور، النقد البنيوي الحديث، (نصوص، جماليات، معطيات)، ط(1)، دار الجبل، بيروت، 1985، ص109.

(18) جيروم ستولينتيزم،النقد الفني،ت: فؤاد زكريا ، ص124.

(19) د.خيرى أبو منصور، النقد البنيوي الحديث، ص99-100.

(20) طراد الكبيسي، كتاب المنزلات- منزلة القراءة -، ج 3، دارالشؤون الثقافية العامة، بغداد، 1997، ص 84.